

եանց պարագայ արուներին, այլ սովորական լինելով: Հէնց որ մշակները դադարեցնում են կերակուր տալը, որձերը լցարանում են, նորա միայն մեղրով ապրել չեն կարող: Երկրորդ օրը արգէն օգտագործելով՝ փեթակի գեանին ընկած են լինում և բառացի կերպով դուրս են թափուում որպէս աւելորդ և անշահ ծանրութիւն: Եւ մարածները իրենց իրանց օրհասին են հանդիպում:

Մի լաւ փեթակը ամառը պէտք է ունենայ 80,000-ի չափ մշակ մեղուների բազմութիւն. տէրը ոչ այնքան պէտք է ցանկալի որ շատ փեթակներ ունենայ, որքան պարսը (մեղուների բոլորը) բազմախումբ ունի: Որքան փեթակը բազմացած լինի, այնքան արդիւնքը առատ կը լինի. ոտկաւախումբ փեթակներն իրենք իրանց կերակրել չեն կարողանում, Փեթակը խնամելու մանրամասնութիւնները պէտք է տեղեկանալ ձեռնարկներից: Մենք միայն այս կը յարակցենք, թէ մեղուարուծի համար ձեռնառու չէ բթոցներ դործածելը, այլ անհամեմատ աւելի լաւ է արկղ կամ շարժուն փեթակը, որ հեղինակի անունով՝ Յերցոն—փեթակ է կոչւում: Բթոցը յերաւի աժան է, քայց արկղի օդատաւտութիւնը շատ աւելի է գերազանցում: Առանց բռնի միջոցներ դործ գնելու մեղուաբոյժը կատարեալ տէր և իշխան է դառնում արկղ—փեթակի, առնուած է ամենայն մանրամասնութիւններ, ինքը ինչ խորամանկութեամբ կարող է յաջողեցնել մէկի պարամայրի տեղ միւսին նստեցնելու կամ իրխանակելու խիստ կարեւոր գործը, արգելել պարսերը (մեղուների գունդ գունդ դուրս ելնելը), ըստ հաճոյց կարող է ամէն մի խորիսիկ շրջանակը դատ դատ դուրս հանել, և այլն: Տէրը միշտ սահմանադրական ինքնիշխան է մնում, որովհետեւ ազատասէր մեղուն միշտ թռչում ու աշխատում է, ինչպէս էր և ո՛ր կամենայ: Նոր սկսողը պէտք է աւելի հեղ մեղուներ պահէ, որոնք խայթում են միայն խիստ նեղութեան ժամանակ մինչդեռ ու մեղուները «կատաղի կռուասէր» են և միշտ խայթելու ախորժակ ունին: Փեթակից հեռու ոչ մի մեղու չի խայթի, եթէ չըզգան, կամ նեղութեան մէջ չլինի:

Մեղուաբուծութիւնը հարկու միջոց չէ չլուր հարստանալու համար, քայց 30 փեթակը կարող է անշուշտ նոյն իսկ անցանդ տարին, 100 բուրլուց աւելի տալ. իսկ այնքան զրամբ շատ է այն քիչ աշխատութեան համար, որ տէրը իւր այլևայլ զբաղմունքներն ունենալով՝ պարագայ փամբին և միայն զուարճութեան համար գործ գրած կը լինի: Բայց երկրագործի այգեպանի և պարսիկպանի համար մեղուի կողմնակի օգուտը անհամեմատ աւելի շատ է. սա նոյն համար միանգամայն անհրաժեշտ է և անփոխա-

րինելի: Ի վերջոյ յիշենք և իստաւոր օրինակներից մէկը, որ Գարուինի փօրը չափով փորձերից յետոյ, աւելի մեծ չափով ապացուցել են Անգլիայում, թէ բոյսերի բեղմնաւորութեան համար կարեւոր է միջատների և առաւելապէս մեղուների միջնորդութիւնը: Իդիսար կամ բուրգունգեան կոչուած առւոյտով ցանած մի մեծ դաշտ՝ բաժանել են երկու հաւասար մասի, մի կէտի վերայ թափանցիկ ցանց փռելով, որպէս զի միայն թռչողոց միջատների ազատ մուտքը արգելուի և ոչ թէ անձրեւի, արեգակի և հողմի առաջն առնուի, իսկ միւս կէտը արձակ թողնելով, Վերջապէս փած կողմից կարողացան հաւաքել միայն մի բուռ ու կէս սերմ, իսկ արձակ կիսից գէթ 20՝ փութ սերմ:

Մեղուի ջանասիրութիւնը մեզ զարմացնում է, մենք օրհնում ենք նորան, որ մեղր է պատրաստում. քայց որքան քիչ մարդիկ զիտեն, թէ այդ ամենաոքանչելի և ամենաօգտաւէտ միջատը ի՞նչ անհրաժեշտ և անփոխարինելի արարած է եղել:

ՀԱՅԿԱԿԱՆՔ*

ԺԹ

Առակապրքերից բաժանուելուց առաջ կանգ առնենք՝ վերջին անգամ՝ մի առակի վրայ, որ հետաքրքրական է ըստ իմ կարծեաց՝ իրրեւ արտացոլումն պաւլիկեան կամ Թոնարակեան վիճերի: Այդ առակը հետեւեալն է Մատի հրատարակութեամբ.

ՄԺԹ. ՔԱՀԱԿԱՆՔ ԵՒ ՄՍԱԳՈՐԾ

(150 ag=17 A=119 B=20 D)

Ասի յառակաց, թէ ազբատ էրէց մի գնաց մօտ մագործն, թէ ինձ սակաւ մի միս տուր՝ որ իմ տղայոցն տանիմ: որ եփեն և ուտեն, Իսկ մագործն ընդ կատակս համարեալ, ետ նմա լիտր մի միս և ասաց, թէ իմ հօրն պատարագ արաւ Եւ երիցուն ընդ արգարս համարեալ և հարց զնա, թէ քոյ հօր անունն ի՞նչ է. և մագործն ասաց, թէ իմ հօր անունն Մկսար է, զոր ոմանք սառուրի կոճ սանն. և երթեալ երիցուն ի տուն իւր և տարաւ զմիսն տղայոցն. և գնացեալ շի-

նեաց զպատարագն և յիշեաց զՄովսէս յա-
նուանէ ի պատարագն և ի յազգմանէն աս-
տուծոյ մնացործի կոծն արմատացաւ և ա-
մենայն առաստաղն խանութին պատառեալ
15 րարծրացաւ: Իսկ խանութապանն զարհու-
րեալ գնաց անկաւ յոտս քահանային, թէ
զո՞վ յիշեցեր ի պատարագն, և նա ասէ-
զՄկարար անունն, զոր դու ասացեր: Թէ իմ
20 հօր անունն Մկարար է: Իսկ նորա զայս ասե-
ալաւ աղաչեաց կրկին պատարագել և իսկա-
պէս զհայրն իւր յիշել:

Յուշանէ առկաւ թէ մի խաբլք. զի
զօրութիւնն աստուծոյ ոչ արհամարհի և ոչ
25 տկարանայ, այլ յամենայնի զօրաւոր և սքան-
չելագործ է աստուած (II հատ. էջ 245) *:

Առաջին գլուխներն թարգմանութիւնը
տալիս է Մառ. (I հատ. էջ 218, § 238)
փոքր ինչ տառամանութիւններով: Դժուարու-
թիւն պատճառողը սատուրի կոծ=մկար
բառերն են: Թէ սատուրը (այժմեան հնչմամբ՝
ստվրը) միս ծեծելու մեծ դանակն է և կո-
ծը այն կոծոր, որի վրայ ծեծում են միւսը
այդ յայտնի է Մառին: Այսուամենայնիւ նա
կոծը թարգմանում է կոթ, այնպէս որ թարգ-
մանութեան մէջ կացնի (դանակի) կոթն է ար-
մատներ արձակում: Բայց արմատնում
և խանութի առաստաղը ծակում մինչդեռ իս-
կապէս արմատներ է արձակում մօի կոծը=
կոծը ինչպէս այդ երեւում է նաեւ սոյն պատ-
մութեան երկրորդ՝ աւելի ընդարձակ՝ վա-
րիանտից, որ տալիս ենք մենք ներքեւում:
Այս փոքրիկ նկատողութիւնից յետոյ անց-
նինք մեր բացատրութեանը:

Պաշտօնական քրիստոնէութիւնը շատ հին
է Հայաստանում. նոյն իսկ Գրիգոր Լուսա-
ւորչից առաջ ժամանակով: Մասնաւորապէս
հարաւային Հայաստանը հարուստ էր այս
բողոքական ազանդաւորներով, որոնք մեր
ամրող զպատմութեան ընթացքում մինչև
մեր օրերը չզաղարեցան գոյութիւն ունենա-
լուց: Հնայնով հարածանքների ամրող իւրա-
տութեանը Միայն մեր դարում նրանց վեր-
ջին հեքերը ձուլուեցան եւրոպական քարո-

զիչների ջանքերով նոր կազմակերպուող «հայ
աւետարանական եկեղեցու» հետ *։ Կորիւնը
Հաղար Փարպեցու թուղթը վրձմանէս Զեր-
թողը Օձնեցին Անանիա Մոկացին Անանիա
և Գրիգոր Նարեկացիները Մագիստրոսը, Լաս-
տիվերտցին Պօղոս Տարանեցին և ուրիշները
թէ և միակողմանի բայց հարուստ տեղեկու-
թիւններ են հասցրել մեզ այդ աղանդի մա-
սին: Բանալի Օշմարտութեանը թէ և իւր մի
քանի մասերով նոր իսկ ամրողութեամբ
նորոգուած, թերի և ազէտ գրիչների ձեռ-
քով ռամկացած բնագիր է ներկայացնում:
Բայց անշուշտ ունի հնութեան մեծ հետքեր
և զեռ միակ փաւերթութիւն է հայ պաւ-
ղիկեան գրականութիւնից մեզ հասած: Պաւ-
ղիկեան վարդապետութիւնը ինչպէս յայտնի
է, ի թիւս այլոց, չէր ընդունում աստուա-
ծածնի, խաչի, պատկերների պաշտամունքը:
սրբերի միջնորդութիւնը հոգեհանգստեան
պատարագ, ուստի և զրա հետ սերտ կա-
պում հոգու — հացը (= քեղիւ), մա-
տաղ կամ զոհ անասունների և այլ նմաները
որոնք հայ ուղղափառ եկեղեցու մէջ ընդու-
նուած և սրբագործուած էին, բայց աւելի
մեծ ճոխութիւն և բարգաւաճում էին գտել
ռամիկ դասի կամ «ստորին քրիստոնէութեան»
մէջ: Տիրող եկեղեցին ստիպուած էր ոչ միայն
հերքել **, հալածել և ջնջել աղանդաւոր

* Իմ մի քանի տղ մկարողութիւն Պաշտօնական ա-
զանդի ուսումնասիրութեան կաւետարանական մասին ան-
նկատմամբ լուցան եւ առիթ կղան ընդարձակ հետազոտ-
ութեանց: Տես մասնաւորապէս Կոմիթիի վերջին աշխատ-
քիւնը, որի մէջ բացի նկղիմակի հիմնական մանրամա-
սըն ուսումնասիրութիւնից հրատարակուեց նաեւ «Օշմար-
տութեան Բանալու» նայ բնագիրը իմ ընդօրինակութեամբ
եւ Կոմիթիի անգղերէն քաղցանկութեամբ եւ նոյն նկարին
վերաբերեալ յաւելումներով. Fr. C. Conybeare, The
Key of truth, a manual of the Paulician church of
Armenia. The Armenian text edited and translated with
illustrative documents and introduction. Oxford, Cla-
rendon Press 1898. CXCVI+201, 80. Այս հրատարակու-
թեան մասին տես նաև P. Wendland-ի լեմնագրասկանը
Byzant. Zeit. 1900. էջ 197:

** Այդպիսի հեքիսմներ մեզ ոչ աննշան ձեղ են
թուում նաև անհերք եւ զոգիր պղծութիւնների շինծու
պատմութիւններ, որոնք վերագրում էին Թանգրակեցիե-
րին ինչպիսի այդ տեսում եւ Մագիստրոսի բղբերից:
Աւելի յաջող հալածում կրօններին վիճակում է հղիչ

* Ընթերցումների տարբերութիւնը չեմք հշատա-
կում, այդ մասին դիմել Մառի հրատարակութեանը: Չե-
սագրերից հնագոյնը B և K, գրուած 1628 թուին: միւս-
ները 17-դ դարու երկրորդ կիսին են:

վարդապետութիւնը և նրա գրուածքները, այլ և միւս կողմից դայթակղուած մտքերը շինելու և ընդունուած հաւատալիքների մէջ ամրապնդելու համար պիտի գիմէր բացի բնականացի քարոզութիւնից նաև գրաւոր զէնքի տեսիլքներին հրաշապատումներին ինչպէս որ պահանջուած էր ժամանակի ճաշակը և քաղաքակրթութեան չափը։ Բաւական բազմութիւն են մեր հին մատենագրութեան մէջ այդպիսի տեսիլքներ և հրաշապատումներ, որոնք ուղղուած են՝ առանց անուան

այդպիսի գրախօսութեանց նշանակ դառնալ, ինչպէս որ հայ եկեղեցին էլ իւր կողմից մեղադրուել է յոյն և յուսադաւան եկեղեցիներից այնպիսի աշակերտութեան մէջ, ինչպիսիք եւ օրինակի համար, սուրբ Սարգսի շան պաշտամունքը։ Այս բոլորը սիւսք է վերագրել միջնադարեան երկրորդ և երրորդ դարերի հայ աշակերտների և ինքնաշարժութեան և անձամբերող պոռնի երեւ խորոյրիսի դեռու եկեղեցի աշակերտի մի շատ երես բայց նկատելով որոշուած, ուղղուած Թանգրակցիների դեմ։

(Կարմրաղեղով հագիւ վերծանելի)

Վասն հերձուածողաց բանք և զրոյցք, իրրե առասպելարանութիւնք։ Քանզի ի մէջ միւսմ հայոց գրքի տեսի զայս յառաջակայ գրեցեալ բանքս որ զգիրն հայերէն էր և զրանքն հայերէն։ Վասն այնորիկ և ես այլ առեալ գրեցի ի մէջ զայս գրքիս իրրե զօրինակ, բայց զայս ոչ եթէ ճշմարտապէս գիտելով և հաւատալով, այլ միայն թէ զկնի իմոյ եկողացն տեսութիւն լիցի, որ բազում հարցաքննութեամբ հարցանիցեն յամենայն աղգաց քրիստոնէից և տեսցեն թէ ճշմարտապէս եղեալք են զայս բանք և զրոյցքս։ Թէ ստայոյ առասպելարանութիւնք են։ Վասնորայ խնդրեմ ի ձեռք զի անմեղագիր լինի։ Զիք յինէն, քանզի որպէս տեսի զօրինակ, նոյնպէս և ես այլ գրեցի։ Քանզի ամենայն ճշմարիտ բանք միայն աստուծոյ է գիտելի, այլ և կատարեալ իմաստուն փիլիսոփայից և վարդապետաց հին և նոր։ Առաւելաւնաց և համարուելի։ Իսկ որք հաւանեցին՝ զօրինակըն առցեն և ընթերցցին, ապա թէ ոչ՝ անընդունակ լիցի իրրե առասպելաց առասպելս։

Եւ գիտելի է թէ զինչ են հերձուածողք և կամ ուստի ընծայեցան։ Պատասխանեալ զայս գրեմ։ Քանզի սատանայ եհեղ զթիւնս իւր ի խաւարի որպէս Զեղեանն ի ձոր զփայտե կանեալ, նոյն օրինակուն յղացեալ ծնաւ սատանայ զխանկարն Վայնն ի ծովն։ Եւ

յիշատակութեան՝ պաշտելեան վարդապետութեան դէմ։ Բայց մինչև այժմ չեն հասկացուել և չեն զնահատուել ինչպէս որ հարկն է, մինչպէս մեծ նշանակութիւն ունին ոչ միայն կ'օնական-պատմական տեսակետով այլ նաև թանկագին են մեր քաղաքակրթութեան պատմութեան համար։ Այդպիսի տեսիլքներ

Վայնն յղացեալ ծնաւ զՍիգղ շունն երեք զըլխէն, որ երկու գլխովն օրսայր և միւսովն ուտէր անյադարար և ոչ կարէր յագենալ։ 10 Նոյն օրինակուն և Մանիքեցիքն, որք կամէին զքրիստոնեայն մոլորեցուցանել ի ճանապարհըն իւրեանց։ Եւ ապա Սիգղ շունն յղացաւ և ծնաւ զՈւշկապարեկն։ Եւ Հաւատոյ Արմատըն ասէ զՈւշկապարեկն, թէ զլուսն նորա է որպէս շան, և ականջ նորա որպէս իշոյ, և կնճոյթ նորա որպէս արագլոյ, և ոտք նորա որպէս փող քրոց, և ի միջացն ի խոնարհ որպէս կին պատշաճաւոր, լի գործովք անօրէնութեամբ, թեաւոր, քաղցրաձայն։ և յորժամ ձայնէ ի ծովուն և զնէ զբերանն իւր ի թեամէքն, այնչափ ձայնէ, զի յորժամ լսեն նաւավարն զձայնն, դադարեցուցանեն զնաւն, որ ի ծովն են։ Եւ կանայքն որ ի ցամաքի են, իրրե լսեն զձայնն զյղութիւնսն։ 25 Ընդ մէջսն անցուցանեն։ Իսկ անիծեալ թագաւորացն պարսից՝ Վէնն և Վնուկն, ելեալ ի յորս և լուան զձայն նորայ և եկին առ նաւավարն և ասեն. «Վ իղարարք, օրսացէք մեզ զգազանն զայն, զանուշաձայնն և զըտրմանալին և մեք տամք ձեզ մինչև ցիկէս թագաւորութիւնն մեր։ Իսկ նաւավարն ելեալ մեծաւ ջանիւ ի յորս և բերեալ սատանայի զէզն Ուշկապարիկ, և եհան ընդդէմ նոցա և նոքա առեալ բերին զպիղծ գազանն առ պիղծ թագաւորացն Պարսից, Եւ տեսեալ զարմացան և ցանկացան նմայ և գաղտ ի միմեանց շնացան երկոքինն ընդ Ուշկապարիկն, անիծեալ թագաւորքն, Իսկ անիծեալ յՈւշկապարիկն յղացեալ ի սերմանց անիծեալ թագաւորացն ծնաւ զՊոպոզն մարդ։ Իսկ անիծեալ Պոպոզն ծնաւ շարաշունչ և շարաձայն, շարանիւթն և շարագնացն, շարադէմ և շարամիս, զի և զիրք մարդադէմ գազան անուանեն զնայ։ Իսկ Պոպոզն ծնաւ զանիծեալն։ 35 Մանէս և անիծեալն Մանէս ծնաւ զՄանակ, և անիծեալն Մանակ ծնաւ զՄանի։ Եւ անիծեալն Մանի ծնաւ զՍիմոն կախարգն, և անիծեալն Սիմոն ծնաւ զՃանկոտ և անիծեալն Ճանկոտ ծնաւ զԱշեցին, և անիծեալն 40 Աշեցին ծնաւ զՎաշեցին, և անիծեալն

րիցն է, օրինակի համար, «սրբոց թարգման-
չացն Սահակայ և Մեսրոպայ աշակերտ» *
հոգեւեա յՍաշիկ վարդապետները Այս սքան-
չելի յՍաշիկ վարդապետը շրջուն քարոզիչ էր։
Աստուածայայտնութեան աօնին հանդիպեց
Այսոյի զիւղը Մասեայ-Ռաքուն մայր կոր-
ծանուած, իսկ երրին համբաւաւոր իւր այ-

գիներով Գիշերը տեսիլք տեսաւ, ահա կեն-
դանացի են մեռածները փառաւոր և պա-
տուական մարդիկ, և բա մաժ են մի մեծ և
վայելուչ դարպասում։ Նրանց առաջը բարեկի-
տեղան է զրուած, ամեն տեսակ ազնիւ կե-
րակութիւնով և բմպիլիքներով Մեծ և փոքր
ամենքն ուտում են և բմպում մեծաւ ու-
րախութեամբ, և զվայելչանում են։ Դրանցից

55 Կաշեցին ծնաւ զԹոնարկեցին, և անիծեա-
լէն Թոնարկեցին ճաւ. զՊոլիկեանն, և
անիծեալն (զ)Պոլիկեանն ծնաւ զՊարտե-
պաշտն, և անիծեալն Պարտեպաշտն ծը-
նաւ զԱրեւապաշտն, և անիծեալն Արեւա-
պաշտն ծնաւ զՄանէսն, և անիծեալ Մա-
նէսն ծնաւ զԲերքաջն, և անիծեալ Բեր-
քաջն ծնաւ զՄազքոզն, և անիծեալ Մազ-
քոզն ծնաւ զՓաւքոզն։ Սոքա ամենեքեանն
60 զգործ սատանայի ունէին և զծնունդն նոցա-
զի սոքա ռշ ծառայեն Աստուծոյ կենդանոյն
և անհասին, անձառելոյն և անպատմին, այլ

սատանայի, և պաշտելիք նոցա զոր պաշտեն,
նշովեալ եղիցին յամենասուրբ Երրորդութե-
65 նէն և ի մի Աստուածութենէն։ Ամէն, և ե-
ղիցի, և եղիցի *.

Դարձեալ՝ ժողովն որ եղև ի Հոռմ
յաղագս Սիմոնի կախարդին, քանզի ասէր
Սիմոն զանձնէ իւր, թէ Ես եմ որդի աստու-
70 ծոյ, որ խաչեցայ և թաղեցայ և յարեայ, և
ապա ասէ պեղծն ցժողովն, որք կային որիք
իրրև երկոտասան րիւր, որ է ճիւղ, թէ շի-
նիցէք ինձ աշտարակ բարձր, որ ելանեմ առ
հայր, և շինեցին աշտարակ բարձր մինչև
75 ցյօզս, և առեալ զնա խաւարային զիւացն և
եկեալ ընդ աշտարակն աներևոյթք եղին։ Եւ
ժողովուրդքն զկնի նորա ազաղակէին և ա-
սէին, զի ահա Սիմոն, որդին Աստուծոյ, վե-
րացաւ յերկինս։ Յայնժամ Պետրոսի և Պե-
80 դրոսի կացեալ յաղօթս յատենի և ասէին,
զի ահա այսպէս աշխարհս ամենայն զնաց
զկնի նորա, ժողովութեանն Սիմոնի կախարդի։
Արդ եկայք յաղօթս արացոյք, եւ եղեալ
ձուռք կացին յաղօթս մինչև յինն ժամն,
85 և յայնժամ խաչ հանեցին ընդդէմ նորա, և
ասեն ընդ խաւարային իշխանն և ընդ գոր-
ծողն անօրէնութեան Ոչ ոնիք իշխանու-
թիւն այլ բառնալ զգայ և ասեն ի վեր, և
առ ժամայն զեքն թողին զպիղծն Սիմոն և
90 ընկեցին ի վայր, և պատառեցաւ ի չորս մա-

* Այլցայիս փոքրոց լսեաք ի խառնիլ։ Եւսերն
են համարում՝ ստանց այդ լիկերո՝ Մեսրոպայ և Սա-
հակայ աշակերտ։ Յայնի է որ գրոյցներ ժամանակագրու-
րիւն լուին։ Եւս ժամանակ չէ անցի, որ քաղաքացաց
աշակերտ էր համարում և թովմայ Արծրունին։ Թարգ-
մանաց աշակերտ է, երբ Յայնմուտիքն հայկին, Ժ. Ժ. Լե-
ոնոյ դարում ապրող Աստուծոյ Տարօնցին, մակա-
նուանակը Աստուծոյ, ճեւ սեպեմք. 17, «Յիշատակ սրբոց
Թարգմանացն Սահակայ և Մեսրոպայ և աշակերտաց
նոցա, որ էին երեւելիք և զիսաւոր յաշակերտաց նո-
ցա այսոսիկ. Սուրբն Յովսէփ և սուրբն Անանի երեց,
որք ի Պարսս վիպեցին, սուրբն Եղիշէ վարդապետն եւ
Մովսէս Խորենացի և Եղիշէ Մովսէսի Մամբրէ վերժա-
նոր, և Եզնակ կողքացին և Աստուծոյ Աստուծոյ, Խոս-
եալ և Դաւար պատմագիր, Արամ և Կորիւն և Դաւիթ
անյաղ՝ փիլիսոփայ, ընդ որս եւ այլք քաղովք։ Կամ
վեր. 19, Մեսրոպայ վարժում. «Եւ յէս փոխման սրբոյն
եկին աշակերտն նոցա յԱրեւելոյ ճոխացեալ և փարսմա-
ցեալ ուսմամբ. Մովսէս փերոյ և Դաւիթ անյաղ փի-
լիսոփայն, Մամբրէ վերժանդն և Եղիշէ պատմագիրն,
Դաւար Փարպեցին և Եզնակ և Աստուծոյ և այլք ուսմով։
Ճեւ և Դաւիթն ցարակ էք 60, 94, 344, եւլն։ Մեր
ինն դարձներ յարգելի Ս. Մայիսականն իւր նոր ու-
սումնասիրութիւն մեզ, (Արքեպիս Գաւառիներ և Մ.
Խորենացի, Թիվիս, 1899) ընդունում է երկու Աս-
տուծոյ Տարօնցիներ, առաջին աշակերտ սրբոյն
Մեսրոպայ (էք 55), իսկ երկրորդ Ժ. Դարում՝
Աստուծոյ (էք 59)։ Բայց մեր մեզ քերած հասուններից
ակներեւ է, որ միջնադարեան գրողների համար մի Աստու-
ծոյ կայ միայն և այն պատմագիր Աստուծոյ, Տարօնցին է,
աշակերտ Սահակայ և Մեսրոպայ։ Բայց Խորենացոյ
խնդրին մեմք զեւ փերապետնաւ առիթ կուսնեմք։

* Այս տարօրինակ ծննդաբանութեան մեք՝ Պոպոզ
երեւի անուամբ է պեպուզացիների աղանդի անունից,
Աշեցի, Կաշեցի, Թոնարկեցի, Պոլիկեան՝ Պալիկեանների
աղանդի գանձաւան անուանակոչութիւններն են։ Արեւա-
պաշտ, Պարտեպաշտ՝ Արեւոդիկների մայրն է ասում,
որոնց մեք կար քաղաւ պաշտամունք։ Անկի հետաքրքա-
կան են ձանկոս, Բերքաջ, Մազքոզ, Փաւքոզ անունները,
որոնց քաղաքներն կարելի չիին գտնել քերես ախար-
եական գրումներում։ Բարձր Հայկից կամ քաղաքականնե-
րիւ մեք միմեւ այսօր էլ պահուած է երկու փառաբանական
կոչում, որ քրտում է սիրում և յարսմա՞ն մանուկներին՝
«յար յայնմուտ» և անկի յայնի քարծմանում «սատա-
նայ պոչիկ»։ Զար-յոյնականը Յուդիստոս Ուրացոյի յի-
շատակն է, իսկ սատանայ-պոչիկը՝ պապիկեանների։

շատերին անձամբ ճանաչում էր Մաշիկ վարդապետը և գիտէր որ մեռել էին: Տեսաւ ահա վայելուչ դարպասից դուրսը ակռեցի Ղազարին: Խոսուր և տրտում գէմքով ձեռքը ծնօտին դրած նստել է: Այ մարդ, հարցրեց Մաշիկ վարդապետը, ինչո՞ւ ես դուրսը մնացել, ինչո՞ւ չես ուտում չես ըմպում և չես վայելում: Ուրովհետեւ պատասխանեց Ղազարը, բարի յիշատակ չունիմ միւսների պէս: Երոնք վայելում են իրենց յետմնացների տուրքերն ու բարի յիշատակները, իսկ ես անիծում եմ իմ յետմնացներին: Ծա Ակոռի զիւղի տանուտէրն էի, անունս Ղազար է: մի Դաւիթ անունով որդի ունիմ մեռնե-

լիս թողել եմ շէն տուն: լի ամեն բարու թեամբ և վեց հազար գեկան (դահեկան) արծաթ, իսկ նա, Դաւիթը, ինձ բնաւ չյիշեց աղքատներին ողորմութիւն և քահանաներին տուրք տալով այս պատճառով էլ տրտուր և տարակուսած եմ և անիծում եմ որդուս: Այս տեսիլքը տեսաւ Մաշիկ վարդապետը մեռելոցի զիշերը: միւս օրը պատմեց եկեղեցում Դաւիթն հրապարակաւ խոստովանեց իւր մեղքը, մատաղ կտրեց և մեծ հոգու—հաց սարքեց, արաւ բազում զենմունքս խոյոց և զուարակաց, պաշտամբ և պատարագօք, և կերակրեաց զբազումս զանազան և համեղ խորտիօք և անոյշ ըմպելիօք: Իսկ Մաշիկ վարդապետն էլ իւր կողմից վար-

օրն և ել ի փորոյն նորա վիշապ մի զաղրաւի և վեց դէք ելին ի նմանէ զկնի վիշապին, որոց անուանքն են այսորիկ. Գաթրոն, Զոքն-
 95 չան, Զսուրք, Զորին, Զսուրդն, Շիդարն: Սքա աշակերտք էին անիծելոյն Սիմոնի և կարապետ նեոխն աղծոյ և անիծելոյ: Ապա եւ բերել անիծեալ կինն Սիմոնի և տայր մատուցել, ի ժամանակի պահելոյ նորա, և բերեալ ս(ե)ան մի աղծի և շուն մի սև զենոյր ի նմայ, և բերեալ օձ մի զենոյր ի նմայ, և բերեալ սերմ արանց և զախտս կանանց և խառնէր ի նոսա, և զայն արարեալ Ճիճոյ անիծեալ Թոնարկեցեալքն և յիւր անիծեալ ժողովորդքն, զփոխածն սատանայի ուտելով գիտուն լինէին իրրև զսատանայ, և զշան արիւնն ուտելով տիրասէր լինէին իրրև զշուն, զօձուն արիւնն ուտելով՝ խորագէտ լինէին իրրև զօձ, զաղաւնոյն արիւնն ուտելով միամիտ լինէին իրրև զաղաւնի, զգառն արիւնն ուտելով՝ խոնարհ և հանգարտ լինէին իրրև զգառն, զսերմն արանց և զախտս կանանց ուտելով՝ ոչ ի ժօրէ գարշէին և ոչ ի քուրօշէ: Այլ անիծեալ լիցին ի Քրիստոսէ Թոնարկեցիքն ամենայն, որք զանձինս իւրեանց խաչ և եկեղեցի անուանեն, և յորժամ չար առաջնորդն իւրեանց սատակել կամի՝ բերնն կոյս մի գեղեցիկ օղեցուցանել ընդ նմայ, և ախշիկն թէ արու ճնանի և թէ էգ, ի ջու-
 420 ցաննն զնա ի ջուրն, որպէս թէ միածին որդին եկն ի մկրտութիւն: Դարձեալ՝ հանն զնա ի խաչափայտն, բերելով օրինակ խաչելութեանն Քրիստոսի և տան նմայ լիցի և քացախ մինչև սատակի, և իջուցանեն զնայ
 425 ի գերեզման և յետ երկից աւուրց յարուցանեն զնայ, ի տեսութիւն ամենայն ժողովր-

դեանն: Դարձեալ՝ յետ այսորիկ խորովն զնա և տան ուտել զկէսն իւրեանց չար առաջնորդին՝ որ նստուցանել կամին և զկէսն զնեն ի
 450 բարձրաւանդակ լերինն, և զկէսն զնեն ի յերդս տանեացն և յորժամ յաղօթս մատուցանեն, և ասելով այսպէս. Գիւթն որդի որ ի վերդես, ողորմեաց անձանց Թոնարկեցեալքն:
 Արդ՝ դուք հաւատացեալք ի սուրբ Եր-
 455 րորդութեանն, եթէ ասեն անիծեալ Թոնարկեցիքն՝ եթէ խոստովանիմք զհայր և զորդի և զսուրբ հօգին, դուք այսպէս ասաւք ի նոցա համարձակ ձայնիւ և անգաղար բերանով, չայրն երկնաւոր, անձառելի և անհասանելի,
 440 նղովեսցէ զհայրն Թոնարկեցեալքն: Արդին Գիւթն, որոյ յերրորդութիւնն անբաժանելի է՝ նղովեսցէ զորդին Թոնարկեցեալքն: Հօգին ճշմարիտ, որ աղաւնակերպ իջմամբ վկայեցաւ ի հօրէ ի վերայ որդոյն՝ նղովեսցէ զհօ-
 445 գի և զմարմին Թոնարկեցեալքն:
 Արդ՝ դուք զգուշ լերուք յաղանդոց նոցա, աստուած փրկէ և աղաթէ զմեզ և զամենայն քրիստոնեայն, որ անկանիցի ընդ նոցա ի մեղս մեծամեծս, ի ձեռն խոստովա-
 450 նութեան և ապաշխարութեան կարող է զերծանել: Իսկ որք մատնին ի ձեռս աղանդոց նոցա և ի պիղծ ճիճուէ նոցա ուտիցէ, թէև Քրիստոս եկեալ վերստին խաչեսցի, այլ ոչ ևս փրկեսցի մարդն այն, և ոչ զերծանի յաւիտե-
 455 նական տանջանցն: Գիւթն ողորմածն և մարդասէրն աստուած փրկեսցէ զմեզ և զամենայն հաւատացեալսն անուան իւրոյ ի չար աղանդոյ Թոնարկեցեալքն և ամենայն հերձուածողացն, Ամէն:
 2ևս. № 1779 (=4ւր. 1737), հր 178^ա—179^ա,
 քուրք, Զօրգիր մեռագիր հ, 17. դ դարու վերջից.

ձեռք տեսիլք տեսաւ և ահա՛ տանուէր Ղալարը խառնուել էր դարպասում նստածնէրի հետ և ուրախ դէմքով գոհանում էր Աստուծոց և օրհնում իւր Դաւիթ որդուն։ Այս տեսիլքով ապացուցուեալ է հոգու հայր անհրաժեշտութիւնը, որին դէմ էին թանկրակեցիք։ Երկնքի օրինակ, լասալիկերուցու պատմածը Հարքայ Յակոբոս եպիսկոպոսի մասին, որ ուսուցանուեալ էր ի միջի այլոց՝ թէ որ ինքն իւրով անձամբն որով մեղաւն է նովմբ չապաշխարեաց, նմա ոչ յիշատակք օգնեն և ոչ պատարագք, և իւր համախոհներին հետ ծաղրուեալ էր հոգու հացի մատակարար տեսիլով։ Այլ տառապեալ չորքոտանի թող թէ նա (= հանգուցեալը) զիւր ժամանակն մեղս արար և մեռաւ, դու զի՛նչ մեղար որ ընդ նմա մեռանիս (Գլ. ԻԲ)։ Հարկաւ չէ կարելի պնդել, որ հոգեւոս Սաշիկը և Թանդրակեան Յակոբոս եպիսկոպոսը ժամանակակիցներ են, բայց անտարակուսելի է, որ երկուսը հակառակորդներ են իրենց քարոզութեամբ, համոզմունքներով և գաղափարներով։

Ժիշտ այսպիսի մի հակապաշտօնական հատուած է քահանայի և մատուցողի առակը, որի բարոյականն այն է, որ հոգեհանգստեան պատարագը ոչ միայն շահաւոր է հանգուցելոյ համար, այլ եթէ նոյն իսկ այդ հանգուցեալը մի մահ կոճ լինի՝ կարմատանայ և ծխողեր կարձակէ։

Այդ պատմութեան ընդարձակն ունինք, իրրե հրաշագործութիւն Տէր Եղեմիայ որդի Ստեփանոսի։

Տէր Եղեմիայ որդի Ստեփանոսը մի պատմական անձնաւորութիւն է, մաքրակենցաղ, սուրբ, ճգնաղգեաց կրօնաւոր և միանգամայն ժամանակակից՝ առակներին նախահեղինակ Վարդան Այգեկցուն։ Եղեմիայի թուականը յունուորի 3-ին ունին այս Ստեփանոսի շատ գեղեցիկ վարքը։ Տէր Եղեմիայ քահանան Տոբ գաւառի Արտամէս գիւղիցն էր։ Հայոց 673 (= փրկչական 1224) թուին Թաթարների արշաւանքի ժամանակ գերուեալ է Տէր Եղեմիան կինը և Թաւրիզում վաճառուեալ է մի բողաւագ տիկնոջ։ Գերող Թաթարը ծանապարհին հիւանդ լինելով՝ իրիցկինը ազատ

է մնում խառնակութիւնից։ Նոյնպէս ազատուեալ է և բողանոցում՝ փոխարէնը «կերպաս նկարելով» այսինքն է պարեմում բանելով։ Տէր Եղեմիայ մուրացիկի շորեր հագած, Թաւրիզում գտնուեալ է կնոջը, Բողաւագ տիկնոջ, որի անունն էր Բիրի, ոչ միայն ծրի ազատ է թողնում իրիցկեանը այլ և քահանային տալիս է 500 դեկանս ասելով՝ Աստուած քեզ որդի է աւալու և այն քահանայ է լինելու, ինչպէս եմ քեզինց, որ քո որդու առաջին պատարագը ինձ տաս, իմ մեղքերի քառութեան համար։ Տէր Եղեմիայ խոստանում է և վերագառնում է կնոջ հետ Արտամէս ծնում է «ամբիճ աղանի» Ստեփանոսը, կրթում և վարժուեալ առաւած պաշտութեան մէջ։ Սուրբ պարկեշտ համբերող, աւալում և լռակեաց, այլև աղքատասէր և հլու։ Հասնելով արքունքի ջրթափելով սկսում է տան գործեր կատարել։ Մի օր գրաստին բարձած խորգով ցորեն է տանում։ Անգղ գիւղի ջաղացքը աղալու։ Այդ տարին հացի սղութիւն էր և աղքատները սաստիկ տառապում էին։ Ստեփանոսը կուց կուց բաժանում է բոլոր ցորենը աղքատներին, խուրջինը մնում է գատարի։ Հօրից երկիւղ կրելով՝ ծածուկ լըցնում է խորգը մանր աւազով և գերմակ մոխրով և վերադառնալով Արտամէս գրաստին այդ բեռով տնում է բակը իսկ ինքը փախչում է Բերկրի։ Տէր Եղեմիայ ցած է առնում միամտութեամբ բեռը իշուց, իրիցկինն այդ հրաշալի ալիւրից հաց է թխում, բայց Ստեփանոսը չկայ։ Մորմոքելով երկար որոնում են կորած Ստեփանոսին, միւս օրն այդ նպատակով Հայրը գնում է Ոստան իսկ մայրը Վանս բայ, գատարկաձեռն վերադառնում են։ Այսպէս տասն օր անմխիթար տրտմութեամբ անցնելուց յետոյ տեղեկանում են որ Ստեփանոսը գնացել է Բերկրի։ Հայրը գնում է և գտնում է որդուն Արգելան վանքում և միմեանց պատմում են բոլոր անցած գնացածը։ Բուրձի մոխրի հրաշալի ալիւր գառնալը իմացում է։ Մայրն էլ գալիս Ստեփանոսին տեսութեան, որովհետեւ վերջինս հրաժարուեալ է Արգելանից դուրս գալ, ուր և ճգնելով արեղայ է

դառնում Առաջին պատարագին յիշում է բողաւագ Բիրբի տիկնոջը և ահա ահեղ տեսիլք է տեսնում Երևում է նրան արեան ծով* Բիրբին մէջը իսկ ինքը ծովի եզերքը Պատարագի աղօթքները կարդալիս՝ հետզհետէ դուրս է գալիս Բիրբին տի արեան ծովից՝ անաղտ և արիւնից մաքուր Պատարագն երկարում է երկու պատարագի չափ և Տէր Ստեփանոսը հրաժարւում է այլևս պատարագ անելուց, ասելով որ չեմ կարող դիմանալ արեան ծովին Այլ այն միայն պատարագան եկաց, ասելով թէ Արեան ծովին ոչ եմ կարող ընդդէմ կալ: Ամրող կեանքը մնալով Արգիլանում և դառ Ծշմարտութեան վարդապետ և երկար ապրելով** առաքինի վարքով փախճանուեց:

Տէր Եռսկայ որդի Ստեփանոսի այս մեր համառօտած վարքն ունին բոլոր Եայսմաւուրքները թէ ձեռագիր (մեր մատենադարանում 30-ից աւելի) և թէ տպագիր Սակայն երրորդ՝ այն է վերջին տպագիրը (Կ. Պօլսում 1834 թուին) թիւրիմացութեամբ միայն համարւում է ընտրելագոյնը, իբրև թէ լինելով Տէր Խարայէի հին և բնտիր օրինակից, մինչդեռ բոլորովին նոր խմբագրութիւն է Փէշմալճեանի գրչից: Ուստի և այդ հրատարակութիւնը բնագրական տեսակետից զուրկ է որևէ նշանակութիւնից: Արդէն հրատարակչներն յառաջարկում խօստովանում են, որ սրբագրել են. Մեք լրնթացս սրբագրութեան այսր մատենի կամակար մտօք զհետ գնացաք այնմ հնագոյն և ընտրելագոյն օրինակի Եայսմաւուրացն Կիլիկիոյ անտիոփոխ պահելով զգոյացութիւնն պատմական...» գրքի ճակատումն էլ կայ հետեւեալը. «կամօք և հաւանութեամբ Ազգային Ժողովոյ նորոգ սրբագրեալ և զգու-

շաւոր տպագրութեամբ ի լոյս ընծայեալ: Թէ որչափ անտիոփոխ է պահուել նոյն իսկ պատմական գոյացութիւնը՝ այդ կարելի է դատել, օրինակ, մեր այս Ստեփանոսի վարքից: Այդ երրորդ հրատարակութեան մէջ դուրս է ձգուած թաթարաց արշաւանքի թուականը, Թաւրիզի անառականոցը դարձել է ամիրայի տուն, բողաւագ Բիրբին՝ պատուաւոր ամիրայի կին. «և տարեալ [վերից-կինն] ի Դաւթ զաճառեցին ամիրայի ումեմն այլազգեաց, և զի տիկին ամիրային՝ Բիրբի անուն՝ քրիստոնեայ էր հաւատով, յանգորրու կալաւ զնա և ինչ Գրուածքի իմաստն էլ խեղաթիւրուել է և արեան ծովի տեսիլքն անհասկանալի է գարձել, քանի որ յայտնի չէ Բիրբի տիկնոջ անբարոյական արհեստը և մեղքերի ծանրութիւնը: Սրբագրողների բարեպաշտական նպատակն է, եղել անշուշտ՝ լոկ միայն մեծ ժամուց տալով, առանց զղջալու, առանց չար գործից հեռանալու, պատարագչի անձնական սրբութեամբ միայն արդարանալու անհեթեթութիւնը մէջ տեղից վերցնելը: Որովհետև իսկապէս վարքի մէջ չէ էլ ասուած, որ Բիրբին 500 դահեկան ժամուց տալով և գերի կինը ձրի արձակելով ետ կեցաւ իւր վատթար զբաղմունքից և կամ թէ զղջաց, այլ շեշտուած են միայն պատարագչի բարեմասնութիւնները*:

Բազմաթիւ ձեռագիր Եայսմաւուրքներից միայն մի երկուսը Ստեփանոսի վարքից յետոյ անմիջապէս աւելացնում են մեզ հետաքրքրող կոճիկի հրաշքը, որ մի ընդարձակ խմբագրութիւն է վերեն առաջ բերուած առակի: Այս հրաշապատումը վարքի հեղինակները չբաւեաք է լինի իմ կարծիքով, որովհետև վարքումն ասուած է, որ Ստեփանոսը արեան ծովի տեսիլքից յետոյ այլևս բնաւ հրաժարուեց պատարագ անելուց, մինչդեռ կոճիկի պատմութեան մէջ նորից է պատարագ մատուցանում Ահա այդ հրաշապատումը.

* Հմեռել. Վարդապետիկի արեան ծովի տեսիլքը Հացունեաց եպիս Պատմութեան մէջ:

** Ազգերեանը լցիւեմ ինչ աղբիւրից առնելով Ստեփանոսի մահը դնում է «յամի իր 1251—2», մինչդեռ այս սուրբը ծնուած լինելով 1224-ից յետոյ՝ հազիւ 25 տարեկան կիկեր 1250 թուին, որ չէ նշանակում երկար ապրել: Ստեփանոսի մահը հաւանականաբար տեղի ունեցաւ 13-դ դարու վերջերում (տես Ազգ. Լիակ. Վարդ Սրբ. հատ. ԺԲ. 354):

* Տպագիր Եայսմաւուրքների մասին տես Զարթ. Մատենագիտութիւն 446, այնու ընդհանրապէս Եայսմաւուրքների մասին Ազգ. Լիակ. Վ. Ս. հատ. ԺԱ:

ԱՍԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԻԻՍ ՍԲԱՆՉԵԼԵԾՈՅՆ ԵՂԵԱՆ Ի ՍՈՒՐՐ
ԱՐԴԱՊԵՏԼԵՆ Ի ՅԱՌՆԵԼԵ ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՏԵՐ ՅՈՒՍԿԱՅ
ՈՐԴԻՈՅՆ *

Եւ եղև ի վրդովման ժամանակաց և յաս-
պատակմանէ Հինից այլազգեաց, ելանել սուրբ
վարդապետին յերկրէն Տարբերունոյ ի սուրբ
մենաստանէն Արդիւնայ և գնալ ի լեւոն
5 որ կոչի Խաչգլուխ, և անդ առանձնանալ ի
սուրբ անապատին, որ կոչի Էրէրնավանք: Եւ
անդ կատարէր զաստուածաճաճոյ վարս իւր,
եւ քանզի ոչ լծաքչի քաղաք որ ի վերայ
լերին կայցէ. այլ ելանէր Համբաւ ճգնողա-
10 կան վարուց նորա ընդ ամենայն շրջակայ գա-
ւառսն: Եւ զայն առ նա ամենայն անաս-
տեղք և ցաւագնեալք, և ըստ հաւատոց իւ-
րեանց գտանէին զբժշկութիւն հոգւոց և
մարմնոց, եւ այնքան տարածեցաւ համբաւ
15 սքանչելագործութեան նորա, մինչ զի այլազ-
գիք և մահմետականք ևս լուեալ զարմանա-
լին, եւ ոմանք ի նոցանէ հայհոյէին, սուտ և
խաբերայութիւն կարծէին, եւ մի ոմն յա-
նաւրինացն, ի բերդէն Ամկոյ, արուեստիւ մտա-
20 գործ, կամեցաւ փորձել զսուրբն Աստուծոյ,
եւ ելեալ գնաց առ սուրբ վարդապետն յանա-
պատն Էրէրնոյ, քրիստոնեայ անուանելով
զինքն, եւ ասէր ի մօր իւրում, եթէ հոգեւոր
բժշկութիւն և օգուտ ոչ կարեմ իմանալ և
25 տեսանել, այլ կամիմ մարմնական ինչ կերպիւ
փորձել զսքանչելեաց համբաւ քրիստոնէից,
եւ զնէր ի միտս իւր զկոճն զոր գործէր միսն
ի վերայ, հայր իւր անուանեաց, և ասէր
եթէ ի կոճս այս երևի սքանչելիք, ապա գի-
30 տացից եթէ ճշմարիտ է հաւատն քրիստո-
նէից, և համբաւ սքանչելեացն Քրիստոսի,
եւ հասեալ առ սուրբ վարդապետն, և իբրև
զքրիստոնեայ երկրպագութիւն մատուցանէր,
և հայցէր ողորմութիւն ի նմանէ և բաժին

53 յաղաթից նորա, եւ տայր մարմնական ինչ
պարգևս եկեղեցւոյն և վարդապետին, եւ
ասէր քծնելով և կեղծաւորութեամբ աղա-
շեմ յիշել զհայրն իմ յաղաթս քո ի ժամ
սուրբ պատարագին, եւ վարդապետն ասէր.
40 զի՞նչ է անուն հաւր քո, եւ նա ասէր ըստ
տաղին մտածմանն, Վոճիկ է անուն հաւր
իմոյ հայր սուրբ վարդապետ, եւ յայն գի-
շերն, զի էր կիրակի և տաւն տէրունի, յա-
ռանձնական աղաթսն զոր մատուցանէր առ
45 Աստուած, յիշէր և հայցէր ողորմութիւն և
պայծառութիւն Վոճիկն: Եւ ի վաղիւն ելեալ
մտադործն երթայր ի տուն իւր, եւ իբրև
եհաս, ընթացեալ ի խանութն յորում էր
կոճն, տեսանել թէ իցէ նշան ինչ եղեալ,
50 եւ այն ինչ մերձ եղեալ խանութին, բու-
րեաց ի քիմս նորա անուշահոտութիւն, եւ
բացեալ զդուռն խանութին, ետես զկոճն զի
կանաչացեալ էր և ազգի ազգի տերևս ու-
ղէշս արձակեալ, զոր ոչ էր տեսեալ ակն
53 մարդոյ յաշխարհիս յայսմիկ, եւ հոգւոց
հանեալ, անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց,
երանի տայր քրիստոնէիցն և իւրեանց հա-
ւատին: Եւ ապա տեսեալ ընտանեացն և
ընակչաց տեղւոյն զմեծ և զարմանալի սքան-
60 չելիսն, երկրպեցան ի հաւատոցն իւրեանց,
եւ բազումք դարձան ի քրիստոնէութիւն,
եւ եղեալ մտադործն զկոճն ի գլուխն իւր
այնպիսի շքեղութեամբ սաղարթաւորեալ և
ամենայն ընտանեաւքն ընթացեալ առ սուրբ
65 վարդապետն, և անկեալ յոտս նորա, և հայ-
ցէր թողութիւն և ներողութիւն, եւ ապա
խնդրեալ զքրիստոսական կնիքն և զմկրտու-
թիւն, եւ մկրտեաց սուրբ վարդապետն զնա
ամենայն ընտանեաւքն, եւ եղև ուրախութիւն
70 ամենայն քրիստոնէիցն և ամենայն տեսողացն
զնա, և փառս տային Աստուծոյ, եւ եղև
խաղաղանալ երկրին Տարբերունոյ, դարձեալ
գնաց սուրբ վարդապետն ի յառաջին բնա-
կութիւնն իւր ի սուրբ ուխտն որ կոչի Ար-
75 գեւան, եւ յերկարեալ բազում աւուրս բարի
և առաքինասէր վարուք ի հաճոյս կամացն
Աստուծոյ, եւ հանգեաւ խաղաղական մա-
հաւամբ ի Քրիստոս: Եւ եղաւ նշխարք սորա

*** Այս հրատարակութիւնն անում եմք երկու Յայս-
մաւուրից՝ Աւմեր մասնագրարակի № 1847, 1, գրում
1860 թուից յետոյ, Բւմի այլ անբնական Յայսմաւուրի
1665 թուից յետոյ գրում, որ ղեկ չէ մեզ Մասնագրա-
րակի ցանկը և զանում է իսպիկ վարդապետի մօտ: Բն
ունի այսպիսի վերնագիր՝ «Պատմութիւն և միւս այլ սխա-
լելիս եղեալ ի սուրբ վարդապետի և յառնեմ Աստուծոյ
Տեւ Յուսկայ որդւոյն»: Տարբեր ընթերցումներն են.
թող 1 Բ ի վրդովմանց 2 Ա հինից Բ այլազգաց 3 Ա
յերկրին 6 Բ յանապատին . . Էրէրնոյ վանք 7 Բ զա-
ստուածանաճ 10 Բ շրջակայ 12 Բ հաւատոցն 13 Բ
հոգոց 16 Բ լուեալ 17 Բ ևս սուր 19 Ա յանորի-
նացն Բ արուեստի 22 Բ անուանելով 26 Ա իմ փոր-
մել Բ զմանկեղեաց . . քրիստոնէիցս 27 Բ զմիսն 28 Բ
անուանեաց 30 Բ քե 33 Բ զքրիստոնեա 34 Բ ի նմա-

նե. բաժին 35 Ա յաղորդից 37—38 Բ յիշել աղաւթ
39 Բ եւ սուրբն. ասէր 40 Ա հօր 41 Ա Բ մեացմանն
41 Բ հաւրն Ա հօր 43 Ա եօն 46 Բ Վոճիկն 51 Բ
անուշահոտութիւնն որ ևս զմայրեցաւ անուշահոտութեամբն
53 Բ կանայեցեալ 54 Բ որ
55 Բ ևս ապա յոգոց 59 Բ ձեղոյն . . զգարմանա-
լի 60 Բ Բ հաւատն 62 Բ չիք ևս 64 Ա ընտանեօքն 68-69
Բ Միջեաց զնա ամենայն ընտանեալսն սուրբ վարդապետն
69 Բ ուրախութիւն մեծ 72 Բ խաղաղութիւն 73-75 Բ զմայ

80 ընդ հովանաւ ամենասուրբ Աստուածածնին
և սուրբ Կարապետին ի վանս իւր Արգելան,
հանդէպ Բերկրոյ, յարեմտից կուէ արքայա-
նիստ քաղաքին: Ար և առնէ գերեզման սորա
85 բազում բժշկութիւն ամենայն ցաւոց, ևս
առաւել կատարեալ շանց, և ամենայն գաղա-
նաց որք խածատեն զմարդիկք. որք յուսով
և հաւատով զիմեն և զան ի հեռաւոր և ի
մաւտակայ աշխարհաց ի տապան սորա և առ-
նուն բժշկութիւն հոգւոց և մարմնոց ճըշ-
մարտապէս:

Մեր մատենադարանի № 603, 40 Ժո-
ղովածուն, նօտար, Թուղթ, անթուական, էջ
15^ա—16^բ ունի սոյն այս պատմութիւնը
փոքր ինչ տարրեր խմբագրութեամբ. «Պատ-
մութիւն Կոճիկ վարդապետին—Պատմեմ ձեզ
միւս այլ սքանչելիս և ինչ փոքրիկ պակասնե-
րով աւելի ռամկարան՝ լեզուով և ուղղա-
գրութեամբ (համբօ, կամեցօ=համբաւ, կա-
մեցաւ, և ինչ) վերջումն էլ թերի է մնում թի
խաղաղանալ երկրին, բռաբերի վրայ: Միակ
ուշագրան այն է այս ձեռագրում որ յիշա-
տակութիւն չկայ Ստ. Տէր. Եսեկան որդու
մասին և մտկոճը դարձել է վերնագրում՝ Կո-
ճիկ վարդապետ:

Տէր Եսեկայ որդին իւր ճգնաւորական
մեծ համբաւով իւր հրաշագործութիւններ-
ով շատ ժողովրդական էր: Նրա վարքն երգ-
ւում էր գանձարաններում, նրա մասին գրը-
ւում էին ներբողներ, նրա ձեռքով շինուած
խաչը և նրա գերեզմանը ուխտատեղի էին:
Գ. Ե-ի № 47 գանձարանը գրուած Կաթա-
յում հայոց ՌԺԶ (=1607) թուին էջ
369^ա ունի մի այգպիսի գանձ. «Ոտանաւորս
Եակոր վարդապետն է ասացեալ ի վերայ Եսե-
կանն որդոյն Ստեփաննոս քահանային—Յկայք
պատմեմ ձեզ սքանչելի ըզվարք սրբոյն
Ստեփաննոսի | որ ի գեղջէն Արտամէտի
որդի Եսեկի քահանայի ...»: Այդ մեզ յայտ-
նի՝ սրբի վարքն է ոտանաւոր, առանց կոճի-
կի հրաշքին:

յառաջին քննութիւնն իւր Արգիւան 80 Բ ի վանս Արգի-
լան 85 Ա խայծաւեն 87 Բ մատենոս Ա մօտակայ 87 Բ
է ի Բ և 88 Բ զբժշկութիւն հոգոց

Բ մեղադրի ընթերցումն երի յաղպատութիւնն առին
ըստ իմ խնդրանաց պ. պ. Հր. Ամսուկան և Ե. Մանան-
դեան:

Մի ուրիշ՝ մինչև այժմ անձանօթ մնա-
ցած՝ զորոյ Աշխարհի—երէց Եովնանէս, ա-
մուսնացեալ քահանայ երկք ներբողեան ու-
նի, մէկը Աստուածածնայ, միւսը Արգելանայ
սուրբ Նշանին, որ կազմուած էր Եսեկայ
որդու ձեռքով և երրորդը իրան՝ Եսեկայ
որդուն նուիրուած: Այս ներբողեանները
գտնուում են մեր հիմնական մատենադարանի
№ 628, 65 անթուական, Թուղթ, բոլորգիր
ձեռագրում: Այս ձեռագրի բովանդակութիւնն
է. էջ 1^ա—253^բ Պօղոս Տարօնեցու յայտ-
նի վիճարանական սրտութիւնը, առանց ա-
նուան հեղինակի, սկզբից թերատ էջ 255
աշխարհի—երէց Եովնանիսի ներբողեանը
սուրբ Աստուածածնին, վերնագրի տեղը դա-
տարկ թողած: էջ 272^բ—289^բ Նորին մեղա-
պարտ Եսեկանիսի աշխարհի իրիցոյ ասացեալ
ի սուրբ Նշանն աստուածընկալ, որ այժմ
կայ ի սուրբ վանքն Արգելանայ.—Աստանաւոր
յառաջ բերից զսկիզբն պարձանաց զամենա-
յաղթն նշան տերունական և աստուածա-
կան ...»: էջ 290^ա—304^բ Նորին մեղապարտ
Եսեկանիսի աշխարհի իրիցոյ ասացեալ ի
սուրբն Ստեփաննոս, զոր և նշանացի աս(ա-
յ)ն Եսեկանն որդի ի յանապատն Արգելա-
նայ որ և պատուական մարմին նորա անա-
րատ կայ ի նոյն վանս ի գերեզմանի.—Եար-
փիաւոր և ի հրաշանիւթ լուսոյն ջահ վա-
ռեալ համատարած ծագմամբ մշտապառ և ան-
ստուերանալի Եսեկանն որդի տէր Ստեփան-
նոս ...:

Դիմեք մի քանի քաղուածքներ այդ ներ-
բողեաններից, որոնցով բնորոշուած են Աս-
տուածածնի և Մարի պաշտաման ծայրայե-
ղութիւնները՝ որոշ կէտեր չափազանց շեշ-
տուած, ուր կան նաեւ հետաքրքրական տե-
ղեկութիւններ Եսեկայ որդու մասին:

Աստուածածնայ ներբողեց, էջ 266^ա. «Արգանգ
որովայնի սորա՝ բերանդ Հաւրն հաղորդեցաւ, ըն-
դարձակութիւն որովայնի սորայ՝ ծոցդ Հաւրն հա-
ւասարեաց ...»: Դու ընդ երրորդութեանն փառաւորիս,
զու ընդ երրորդութեանն երկրպագիս, զու ընդ
երրորդութեանն պատուեալ մեծարիս, զու ի գիւ-
ղըս երրորդութեանն բազմեալ հանգիստ:

— էջ 268^բ Եթէ երկնայինք և եթէ երկրա-
յինք և ամենայն որ ինչ ընդ ընաւս քե պարբս-
պեալ ամբանան, հաստատութիւնք տարրական աւ-

